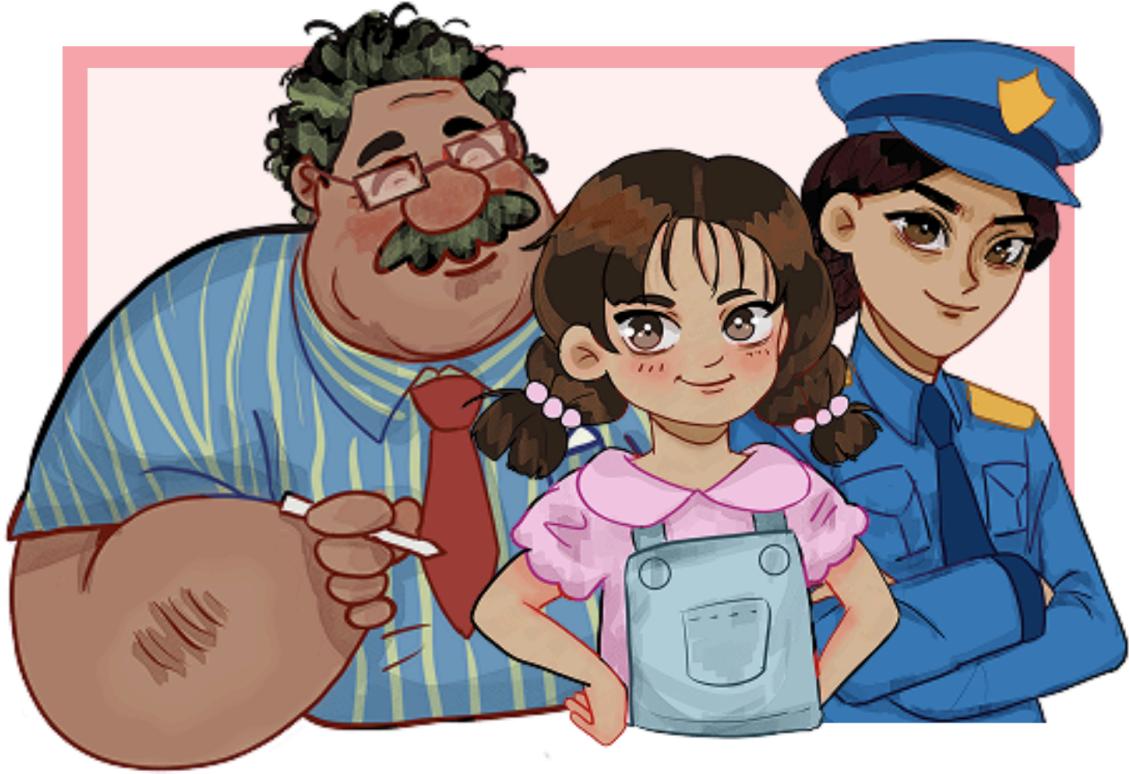

एकाइ ११

गलत जानकारी - नक्कली समाचार/ सूचना र सामना

Supported By:

ASML Foundation

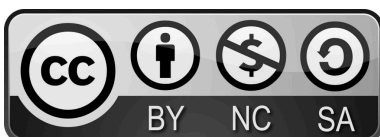

**Alternatives
4 children**

© Karkhana Samuha, 2025

Unless otherwise stated, this work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) license.

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

गलत जानकारी – नक्कली समाचार/सूचना र सामना

सिकाइका लक्ष्यहरू

यस पाठ एकाइको अन्त्यसम्ममा विद्यार्थीहरू निम्न कुराहरू गर्न सक्षम हुनुहुनेछन् :

- गलत जानकारी (**misinformation**), भ्रामक जानकारी (**disinformation**) र हानिकारक रूपमा प्रयोग गरिएको जानकारी (**malinformation**) को व्याख्या गर्न र फरक छुट्याउन ।
- अनलाइनमा भ्रामक सामग्रीद्वारा प्रयोग गरिएका सामान्य चालहरू र रूपहरू पहिचान गर्न ।
- स्थानीय समाचार, फोटो, र भिडियोहरूको लागि व्यावहारिक **तथ्य-जाँच (fact-checking)** चरणहरू सिक्न र लागु गर्न ।
- अफवाह होइन सत्य फैलाउने एक जिम्मेवार व्यक्ति बन्नका लागि आलोचनात्मक सोचका बानीहरू विकास गर्न ।

परिचय : जब इन्टरनेटले गफ गर्न थाल्छ

यो कल्पना गर्नुहोस् :

तपाईं उठ्नुहुन्छ र एक भाइरल भिडियो देख्नुहुन्छ, जसमा दाबी गरिएको छ : **“एलियनहरूको वीरगज्जमा अवतरण! नेपालीले उनीहरूलाई चिया प्रस्ताव गरे!”** तपाईं हाँस्नुहुन्छ, सायद यसलाई तुरुन्तै पोस्ट वा शेयर गर्नुहुन्छ । एक घण्टापछि तपाईंको काकीले चिन्तित भएर फोन गर्नुहुन्छ । पछि थाहा भयो यो पुरानो चलचित्रको एक सम्पादन गरिएको क्लिप थियो । तर यो अफवाह पहिले नै फेसबुकमा हजारौं सेयरका साथ ट्रेन्डिङ भइसकेको छ ।

गलत जानकारीको यो भ्रमपूर्ण संसारमा सत्य कछुवाजस्तै ढिला हिँड्छ, तर झुठ चितुवाजस्तै तीव्र गतिमा फैलिन्छ।

इन्टरनेट एउटा शक्तिशाली पुस्तकालय हो, तर यो संसारको सबैभन्दा ठूलो अफवाह फैलिने ठाउँ पनि हो। यदि तपाईंले आफ्नो **स्रोतहरू जाँच गर्नुहुन्न** भने, तपाईं अनजानमा अफवाह फैलाउने व्यक्तिमा परिणत हुन सक्नुहुन्छ।

शिक्षक विकास
(Teacher Bikash)

“धोका पाउन सजिलो छ। मैले एकपटक मेरो मनपर्ने चलचित्रका कलाकारको निधन भएको भन्ने एउटा पोस्ट देखेँ, जसले मलाई दुःखी बनायो र म लगभग यसलाई शेयर गर्न लाग्दै थिएँ तर रोकिएँ। जब मैले त्यसलाई समीक्षा गरेँ, अनि थाहा पाएँ कि कथा पूर्ण रूपमा तोडमोड गरिएको र गलत थियो। याद राख्नुहोस्: इन्टरनेटमा सत्यजस्ता देखिने हरेक कुरा वास्तवमै सत्य हुँदैनन्। हाम्रो उद्देश्य भनेको अफवाहभन्दा एक कदम अगाडि रहेर आफ्नो दिमागलाई सचेत र चलाख बनाउनु हो।”

गलत जानकारीका तीन प्रकार

प्रकार (Type)	उद्देश्य (Intent)	यसको अर्थ (What It Means)	रमाइलो (र स्थानीय) उदाहरण
गलत जानकारी (Misinformation)	नजानी वा भूलवश	गल्तीले पोस्ट वा शेयर गरिएको झुटो वा गलत जानकारी।	तपाईंको बुबाले व्हाट्सएपमा "घिउ पिउँदा रुघा लाग्नबाट बच्न सकिन्छ!" भन्ने सन्देश फर्वाई गर्नुहुन्छ।

भ्रामक जानकारी (Disinformation)	जानाजानी झुक्याउन	जानीजानी भ्रमित पार्नका लागि पोस्ट वा शेयर गरिएको झुटो जानकारी ।	नक्कली पृष्ठले लाइक पाउनको लागि "सबै SEE परीक्षाहरू रद्द!" पोस्ट गर्छ ।
हानिकारक रूपमा प्रयोग गरिएको जानकारी (Malinformation)	हानि पुऱ्याउन	हानिकारक तरिकामा पोस्ट वा शेयर गरिएको साँचो जानकारी ।	कसैलाई लाजमर्दो बनाउनको लागि कसैको निजी सन्देशहरू लिक गर्ने ।

स्मरणशक्तिका लागि :

- **Misinformation = Mistake** (गलत जानकारी)
- **Disinformation = Dishonest** (भ्रामक जानकारी)
- **Malinformation = Malicious** (दुर्भावनापूर्ण प्रयोग गरिएको जानकारी)

थप सामग्री : 📌 [MIS/DIS/MAL/information](#)

भ्रामक सामग्रीका विविध रूपहरू (The Many Disguises)

नक्कली जानकारीले प्रायः आफैँलाई सजिलै देखाउँदैन। यसले तपाईँलाई "पोस्ट गर्नुहोस्" वा "शेयर गर्नुहोस्" मा क्लिक गराउन भावनात्मक कथा, हास्यास्पद मिम, वा व्यवसायिक जस्तो देखिने प्रस्तुतिको शैलीहरू प्रयोग गर्छ। आउनुहोस्, हेरौं, यी तपाईँको स्क्रिनमा कस्ता देखिन्छन्।

प्रकार (Type)	विवरण (Description)	नेपाली-सन्दर्भ उदाहरण (Nepali-Context Example)
व्यङ्ग्य वा हास्य (Satire or Parody)	रमाइलोका लागि बनाइएको सामग्री, जसलाई ठट्टा नबुझ्ने मानिसहरूले तथ्यात्मक रिपोर्ट भनी गल्ती गर्छन् ।	एक प्रसिद्ध मिम पेजले पोस्ट गर्छ : "धुलोको प्रदूषणका कारण सरकारले सबै ट्राफिक प्रहरीलाई झोनले प्रतिस्थापन गर्ने निर्णय गर्‍यो ।" केही मानिसहरूले यसलाई गम्भीर रूपमा विश्वास गर्छन् ।
भ्रामक शीर्षकहरू (Misleading Headlines)	दर्शकसंख्या र आर्थिक फाइदा बढाउनका लागि डिजाइन गरिएको क्लिकबेट (clickbait)* । शीर्षक उत्तेजकपूर्ण हुन्छ र वास्तविक लेखमा पाइने तथ्यहरूलाई बङ्ग्याइएको हुन्छ।	शीर्षकमा लेखिएको छ : "सगरमाथा २ मिटर सयौं!" सानो लेखले वास्तवमा भूकम्पपछि फरक क्षेत्रमा सामान्य भूगर्भीय परिवर्तनहरू उल्लेख गर्दछ ।
पहिचान नक्कल गरिएको सामग्री (Imposter Content)	वास्तविक नाम, लोगो, वा ढाँचाहरू (जस्तै एक परिचित अखबारको डिजाइन) प्रयोग गरेर मानिसहरूलाई यो विश्वसनीय स्रोतबाट आएको हो भनी धोका दिनु ।	"कान्तिपुर समाचार" वा "नेपाल प्रहरी आधिकारिक" जस्तो देखिने नक्कली पृष्ठले झुटो स्थानीय चुनाव परिणाम वा सुरक्षा अलर्टहरू पोस्ट गरेमा ।
झुटो सन्दर्भ (False Context)	पुरानो घटना वा अर्को देशको वास्तविक फोटो वा भिडियो लिएर यसलाई हालको स्थानीय घटनाको बारेमा भावनाहरू जगाउनको लागि नयाँ, झुटो क्याप्सन दिने ।	भारतको बाढीको पुरानो, नाटकीय फोटोलाई लेबल गरिएको छ : "झापामा अहिलेको त्रासदी ।"
बनावटी सामग्री (Fabricated Content)	एक कथा, फोटो, वा तथ्याङ्क जुन वास्तविकतामा कुनै आधार बिना पूर्ण रूपमा बनाइएको हो । यो शुद्ध आविष्कार हो ।	"नयाँ अनिवार्य नियम : सबै विद्यार्थीले विद्यालय प्रवेश गर्नु अघि आफ्नो औँठाछाप स्वयान गर्नुपर्छ ।" (प्रायः डर वा त्रास उत्पन्न गर्न प्रयोग गरिन्छ) ।

प्रकार (Type)	विवरण (Description)	नेपाली-सन्दर्भ उदाहरण (Nepali-Context Example)
डिपफेक मिडिया (Deepfake Media)	मानिसहरूले कहिल्यै नगरेका वा नभनेका कुराहरू गरेको वा भनेको जस्तो देखिने अत्यन्त वास्तविकजस्तो (तर पूर्ण रूपमा नक्कली) भिडियो वा अडियो बनाउन आधुनिक एआई प्रविधिको प्रयोग गर्ने ।	एक प्रसिद्ध मन्त्रीलाई "उन्मत्त रूपमा नाचिरहेको" देखाउने एक TikTok भिडियो : यो उनीहरूलाई लाजमर्दो बनाउनको लागि एक सम्पादन गरिएको क्लिप हो ।

तथ्य-जाँचमा निपुण कसरी बन्ने? (निर्देशिका)

एक जिम्मेवार डिजिटल नागरिक हुनु भनेको जासुसजस्तो सोच्ने बानी बसाल्नु हो। रोमाञ्चक शीर्षकहरूले तपाईंको सोचाइलाई प्रभाव पार्न नदिनुहोस्!

५ चरणमा तथ्य-जाँच गर्ने तरिका

१. स्रोत जाँच गर्नुहोस् (को?) :

- **सोध्नुहोस्** : यसलाई कसले पोस्ट गर्‍यो ? के यो एक प्रमाणित स्रोत हो (निलो टिक खोज्नुहोस्) ? के यो प्रमुख समाचार एजेन्सी हो कि कुनै अनियमित व्यक्तिको प्रोफाइल?
- **नियम** : जानकारीको सत्यता जाँचन सधैं आधिकारिक र भरपर्दो स्रोतहरू मात्र खोज्ने बानी बसालौं ।

२. शीर्षकभन्दा बाहिर पढ्नुहोस् (के?) :

- **सोध्नुहोस्**: के लेखभित्रको जानकारीले साँच्चै त्यस्तो नाटकीय शीर्षकलाई समर्थन गर्छ ? लेख खोल्नुहोस् र पहिलो दुई अनुच्छेद ध्यानपूर्वक पढ्नुहोस्। यदि लेखमा कमजोर व्याकरण, अव्यवस्थित लेखन, वा प्रमाणको कमी छ भने, त्यसमा विश्वास नगर्नुहोस्।

३. मिति र स्थान जाँच गर्नुहोस् (कहिले र कहाँ?) :

- **सोध्नुहोस्** : के यो कथा हालको हो वा पाँच वर्ष पुरानो? के फोटो चितवनको भनिएको छ, तर वास्तवमा यो फरक सहरको जस्तो देखिन्छ ?
- **कार्य** : सधैं प्रकाशन मिति प्रमाणित गर्नुहोस् ।

४. भरपर्दो उपकरणहरूसँग प्रमाणित गर्नुहोस् (कसरी) :

- **क्रस-चेक** : के यो कथा कम्तीमा दुई प्रमुख, भरपर्दो समाचार माध्यमहरू/स्रोतहरूमा प्रकाशित छ ?
- **उपकरणहरू प्रयोग गर्नुहोस्** : दावीलाई गुगल फ्याक्ट चेक उपकरण ([Google Fact Check Tool](#)) वा [नेपालचेक/दक्षिण एशिया चेक](#) (स्थानीय नक्कली समाचारहरूलाई भण्डाफोर गर्ने प्लेटफर्महरू) मा खोज्नुहोस् ।

५. तस्वीरको सत्यता जाँच: रिभर्स इमेज सर्च :

- **सोध्नुहोस्** : के यो फोटो साँच्चिकै दाबी गरिएको घटनासँग सम्बन्धित हो?
- **कार्य** : गुगल लेन्स, [TinEye](#), वा यस्ता अन्य उपकरण प्रयोग गरी फोटो खोजेर जाँच गर्नुहोस् कि यो अनलाइनमा अरू कहाँ-कहाँ देखा परेका छन्।

सचेत प्रयोगकर्ता गीता
(Mindful User Gita)

“जब मेरा साथीहरूले मलाई Viber मा 'ब्रेकिङ न्युज' पठाउँछन्, म उनीहरूलाई एउटा सरल प्रश्न सोध्छु : 'के तपाईंले पठाउनुअघि यसलाई तथ्य-जाँच गर्नुभयो ?' आधा समय, उनीहरू चुप लाग्छन् । यसले उनीहरूलाई रोकिन र सोचन बाध्य पार्छ । प्रयास गर्नुहोस् : यो अफवाहलाई त्यसको बाटोमा रोक्ने सबैभन्दा छिटो तरिका हो ।”

गलत जानकारी किन खतरनाक छ ? (परिणामहरू)

गलत जानकारीको प्रभाव वास्तविक जीवनमा स्पष्ट देखिन्छ, जसले मानिसमा डर उत्पन्न गर्न, शारीरिक चोट पुऱ्याउन, र हिंसात्मक परिस्थितिहरू सिर्जना गर्न सक्छ।

नक्कली समाचार फैलाउनुका वास्तविक प्रभावहरू :

- **जनस्वास्थ्यमा असर:** खतरनाक, अप्रमाणित उपचारहरूको बारेमा अफवाहहरू (जस्तै COVID -19 महामारीको समयमा) ले मानिसहरूलाई वास्तविक चिकित्सा सल्लाहलाई बेवास्ता गर्न र गम्भीर बिरामी हुन लैजान्छ ।
- **डर सिर्जना गर्ने :** ठूला भूकम्प वा प्राकृतिक प्रकोपहरूको बारेमा झुटा चेतावनीहरूले सयौँ मानिसहरूलाई कुनै कारण बिना आफ्नो घरबाट बाहिर दौडिन बाध्य पार्न सक्छ, जसले चोटपटक र अराजकता निम्त्याउन सक्छ ।
- **सामुदायिक विभाजन :** सम्पादन गरिएका राजनीतिक भिडियोहरू वा नक्कली समाचार लेखहरू प्रायः जानाजानी (भ्रामक जानकारी) विभिन्न समुदायहरू बीच **झगडा र घृणा** सिर्जना गर्न पोस्ट वा शेयर गरिन्छ ।

इन्स्पेक्टर सीता
(Inspector Sita)

“नक्कली समाचारले गर्दा हुने क्षति भावनात्मक मात्र होइन : यो गैरकानुनी हुन सक्छ । झुटा जानकारी फैलाउनु कानूनद्वारा दण्डनीय छ । विद्युतीय कारोबार ऐन (ETA) २०६३ अन्तर्गत, यदि गलत जानकारीले घृणा, डर उत्पन्न गर्छ वा कुनै व्यक्तिको प्रतिष्ठालाई हानि पुऱ्याउँछ (मानहानी), तब अपराधीलाई ५ वर्षसम्म कैद वा रु १,००,००० सम्म जरिवाना वा दुवै हुन सक्छ । तपाईंले 'फर्वाई' मा क्लिक गर्दा हरेक पटक, तपाईं अपराधी बन्ने जोखिम लिनुहुन्छ ।”

एक स्मार्ट सूचना नायकको रूपमा तपाईंको भूमिका

अब तपाईंले अनलाइनमा सकारात्मक प्रभाव सिर्जना गर्न सक्ने ज्ञान पाइसक्नुभयो! अब तपाईंको काम भनेको सत्यलाई अगाडि बढाउनु हो।

डिजिटल नागरिकका लागि अभ्यासहरू

- **पोस्ट गर्नु अघि रोकिनुहोस्** : यदि तपाईंले कुनै तीव्र भावना (जस्तै रिस, उत्साह वा डर) अनुभव गर्नुभयो भने, तुरुन्त प्रतिक्रिया नदिई एक कदम पछि हटेर तथ्यहरूको पुष्टी गर्नुहोस्।
- **स्रोतलाई दोहोरो जाँच गर्नुहोस्** : यदि केवल एक साथी वा एक अस्पष्ट स्रोतले यसलाई रिपोर्ट गर्दछ भने यो सम्भवतः नक्कली हो ।
- **सूचनामा हेरफेर नगर्नुहोस्**: रमाइलो वा मनोरञ्जनका लागि पनि गलत जानकारी पोस्ट वा शेयर नगर्नुहोस्।
- **सामुदायिक सचेतना फैलाउनुहोस्**: आफ्ना अभिभावक, साथीहरू र परिवारजनलाई ५-चरणीय तथ्य-जाँच प्रक्रिया प्रयोग गरी जानकारी प्रमाणित गर्न सिकाउनुहोस्।

क्रियाकलाप : सत्य जासुस खेल

1. तपाईंको फोन वा तपाईंको कक्षाकोठा छलफलबाट एक भाइरल सामग्री छनोट गर्नुहोस् ।
2. **स्रोत जाँच गर्नुहोस्** : कसले पोस्ट गर्‍यो ? के यो प्रमाणित छ ?
3. **मिति/स्थान** : के फोटो वा कथा पुरानो छ वा फरक ठाउँको हो ?
4. **प्रमाणित गर्नुहोस्** : कक्षालाई सोध्नुहोस्, "के अरू कसैले यो वास्तविक समाचार साइटमा देख्यो ?"
5. **फैसला** : के यो वास्तविक हो वा नक्कली ? आफ्नो खोज समूहसँग पोस्ट वा शेयर गर्नुहोस्!

मुख्य सारांश (Key Takeaways)

सारांश (Summary)	आशय (Intent)	तपाईंको कार्य (Your Action)
गलत जानकारी	गल्ती (Mistake)	यसलाई नम्रतापूर्वक सच्याउनुहोस् ।
भ्रामक जानकारी	धोका (Deception)	यसलाई रिपोर्ट गर्नुहोस् र ब्लक गर्नुहोस् ।
हानिकारक रूपमा प्रयोग गरिएको जानकारी	दुर्भावना (Malicious Truth)	कानुन प्रवर्तनमा रिपोर्ट गर्नुहोस् ।
तपाईंको भूमिका	सत्य फैलाउनुहोस्	रोकिनुहोस्, स्रोत जाँच गर्नुहोस्, प्रमाणित गर्नुहोस् ।

अन्तिम विचार : “जहाँ धेरै आवाज र हल्ला हुन्छ, त्यहाँ एकछिन रोकिएर सोच्नु र प्रमाण जाँच्नु अझ महत्त्वपूर्ण हुन्छ। छिटोभन्दा सही हुन प्रयास गर्नुहोस् ।”